



Kurdiyât

Yıl/Sal/Year: 2020
Sayı/Hejmar/Issue: 1
Sayfa/Page: 9-21



Article Types / Makale Türü: Research Article /
Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 22.03.2020,
Accepted / Kabul Tarihi: 22.03.2020
Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi atimurtas@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6887-6223
DOI: 10.5281/zenodo.3894385

Atrf: Timurtaş. A. (2020). "Hunera Mulemme'ê
Di Edebiyata Rojhilat de -Mînaka Şî'ra Kurdî-Kur-
mancî-", Kurdiyât, 1, 9-21.
Citation: Timurtaş. A. (2020). "The Art of Molem-
ma in Eastern Literature - Example of Kurdis-
h-Kurmanji Poetry-", Kurdiyât, 1, 9-21.

HUNERA MULEMME'Ê DI EDEBIYATA ROJHILAT DE -MÎNAKA ŞÎ'RA KURDÎ- KURMANCÎ-

Abdulhadi TİMURTAŞ

KURTE

Bêguman, hunera mulemme'ê mînakek gelek girîng e ji bona têkilî, alîkarî, beredan û hevaltiya zimanan. Em vê hunerê bi piranî di helbestên gelên Misilman yên ne Ereb de dibînin. Bi taybetî helbestên klasik yên Kurdî, Farisî û Tirkî bi vê hunerê hatine xemilandin. Vêca mulemme'ê ne tenê wezîfeyek hunerî dibîne, di heman demê de wezîfeyekê biratiya di neqeba zimanan de jî dibîne. Bi vê hunerê çend ziman têne cem hev û rengê cuda didine helbestê. Wekî din jî ev huner îmkana danberhev û muqarena zimanan jî nişan dide.

Di edebiyata Kurdî ya klasik a zaravayê Kurmancî de Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Mela Huseynê Bateyî, Seyyid Eliyê Findikî û Şêx Ebdurrahmanê Şawurî di qesîde û helbestên xwe de bi zêdeyî ev huner bi kar anîne. Carinan bi du zimanan, carinan bi sê zimanan û carinan jî bi çar zimanan hunera mulemme'ê bi kar anîne. Minakên ku em di vê lêkolînê de nişan didin tev ji edebiyata Kurdî ya klasik a bi zaravayê Kurmancî ye. Heman huner bi eynî hêz û xemlê di zaravayên Kurdî yên din de jî xwe bi eşkere nişan dide; mîna Soranî û Zazakî û Goranî.

Şairên Kurd ên klasîk, bi piranî di heman demê de alim û zanarên dinê Îslamê ne jî, Bo vê yekê têkiliya wan bi zimanê Erebî re jî gelek xurt e. Weharege zimanê Farisî jî di herêma Mezopotamyayê de xwediyê bandorek gelek girane. Herwiha zimanê Tirkî jî li Anatolyayê û di nav gelê Kurd de quncikek e din îşxal dike. Bo vê yekê şairên Kurd gelek girîngî dane van hersê zimanan.

Di vê gotarê da bi gelemperî li ser cihê hunera mulemme'ê di edebiyata rojhilatê da tê sekinandin û di helbesta Kurdî da bikaranîna vê hunerê ji aliyê ruxsarî û naverokê ve tê vekolandin û bandora vê hunerê ka li ser helbesta kurdî çiqas çêbûye tê tesbîtkirin.

Bêjeyên Sereke: Mulemme', Rojhilat, Edebiyata Erebî, Edebiyata Kurdî, Edebiyata Farisî, Edebiyata Tirkî

Doğu Edebiyatında Mulemma Sanatı -Kürtçe-Kurmancî Şiiri Örneği-

Özet

Kuşkusuz mulemma sanatı, diller arasındaki ilişki, etkileşim, karşılaştırma ve dostluk için önemli bir sanattır. Bu sanatı daha yaygın olarak Arap olmayan Müslüman toplumların edebiyatında görmekteyiz. Özellikle klasik Kürtçe, Türkçe ve Farsça şairlerin bu sanatla bezediğini görmekteyiz. Buna göre mulemma sadece edebi bir sanat görevini görmüyor o aynı zamanda diller arasında kardeşlik bağını kurma görevini de görüyor. Bu sanat aracılığıyla birkaç dil yan yana gelip şiiire farklı bir renk veriyor. Bunun yanında bu sanat edebiyatların birbirleriyle karşılaştırma imkânını da sağlıyor.

Klasik Kürt-Kurmancî edebiyatında, Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî, Mele Husynê Bateyî, Seyyid Eliyê Findikî û Şêx Ebdurrahmanê Şawurî gibi şairler bu sanatı sık sık şiirlerinde kullanmışlardır. Bunlar kimi zaman mulemma sanatını iki dille, kimi zaman üç dille ve kimi zamanlarda da dört dille kullanmışlardır. Bu araştırmada vereceğimiz örneklerin tümü Kürtçenin Kurmancî lehçesine aittir. Aynı sanat Kürtçenin Zazaca, Soranî ve Goranî gibi diğer lehçelerinde de aynı güç ve güzellikle kendini açıkça göstermektedir.

Klasik Kürt Edebiyatı şairleri, çoğunlukla aynı zamanda İslam âlimleri idiler. Bu yüzden Arapçayla ilişkileri çok güçlüdür, hatta Arapça onların kültür ve düşüncelerine kaynaklık eden bir dildir. Aynı şekilde Farsça da Mezopotamya'da büyük bir etkiye sahip olup etki bakımından Arapçadan sonra ikinci sırada gelmektedir. Türkçe'nin Anadolu'da ve Kürt halkı arasında önemli bir köşeyi işgal ettiği ayrı bir gerçektir.

Makalede mulemma sanatının Ortadoğu edebiyatlarındaki yeri üzerinde duruldu ve Kürt edebiyatında içerik, şekil ve türleri bakımından incelendi. Bu sanatın Kürt edebiyatındaki önemi ve ne derece etki ettiği tespit edilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Mulemma, Ortadoğu, Arap Edebiyatı, Kürt Edebiyatı, Fars Edebiyatı, Türk Edebiyatı

The Art of Molemma in Eastern Literature - Example of Kurdish-Kurmanji Poetry-

Abstract

Of course, the art of molamma is a very important example of communication and assistance, and of language skills and friendships. We often find this art in the poems of non-Arab Muslim peoples. The classical poems of Kurdish, Persian and Turkish are especially decorated with this art. Molamma art not only serves as an art, but also as a brotherhood between languages. With this art several languages come together and give the poem a different color. Similarly, this art recognizes the possibility of statements and references to languages.

In classical Kurdish-Kurmanji literature, Mala Cizîrî, Ahmed Khanî, Mala Hussein Batayî, Seyyid Alî Findikî, and Shaykh Abdurrahman Shawouri make more use of this art in his poems and poems. The Kurdish poet uses the art of molamma, sometimes in two languages, sometimes in three languages and sometimes in four languages. I hope this study reveals the friendship and friendship of all three languages. All of the examples we will give in this research belong to the Kurmanji dialect of Kurdish. The same art clearly shows itself in the other dialects of Kurdish such as Zaza, Soranî and Goranî with the same power and beauty.

Classical Kurdish poets were mostly Islamic scholars. Therefore, their relationship with Arabic is very strong, and even Arabic was a language that originated their culture and thoughts. Similarly, Persian had a great influence in Mesopotamia and came second after Arabic in terms of influence.

The article focused on the place of malemma art in Middle Eastern literatures and examined in Kurdish literature in terms of content, form and types. The importance of this art in Kurdish literature and how much influence it was tried to be determined.

Key Words: Molamma, Middle East, Arabic Literature, Kurdish Literature, Persian Literature, Turkish Literature.

Destpêk

Dema Îslamiyet ji herêma Erebaştanê derket û belavê Şamê Iraqê, Êranê û Anatolyayê bû hêzeke nû bi baweriyeye cuda û bi nêrîneke zelal derkete holê. Vêca vê hêzê, ew herdu hêzên mezin yê ku li Rojhilata Navîn hukum dikirin Împaratoriya Fars û Romê ji hev xistin û hukmê wan yê di Rojhilatê de kete bin destê misilmanan. Bi vî awayî Fars, Kurd û Tirkan bi hev re bi rêbertiya wehyê şaristaniyeye nû avakirin. Bi rêya vê şaristaniyê baweriyeye nû, çandê nû hate wucûdê. Çand û ziman û zanistên van milletan tevlihev bûn û rengêkî serbixwe derkete holê. Bêguman vê rewşê bandoreke mezin li ziman û edebiyata van milletên yekbûyî kir û bi vê yekîtiyê re hunerînên nû şîr dan. Vêca yek ji van huneran hunera mulemmê ye.

Di demeke nedirêj de zimanê Erebaş bi hêza xwe ya ji Îslamê girtî serdestê zimanên mîna Farisî, Kurdî û Tirkî bû û edîb û şairên van zimanan jî hînê Erebaş bûn û geh xebatên xwe yê edebî xwerû bi Erebaş nivîsandin û geh jî di nav şîrên xwe de Erebaş weke xemlekî bi kar anîn. Ji milekî din ve vê yekîtiyê, ziman û edebiyata van gelan ji hev re kirine bira û dost, di netîceya vê biratiyê de şîrên pîrziman derketine meydanê.

Bi rastî beriya niha bi çend salan min di derbareyê vê hunerê de weke tecrubeyekî lêkolînek biçûk kiribû û bi navê Ebdulhadî Botî di Kovara Nûbiharê de weşandibû.¹ Belkî ew cara yekem bû ku di edebiyata Kurdî-Kurmancî de ev huner di hate nîqaş kirin. Vêca ew nivîs binyata vê maqaleya me teşkîl dike, piştî hingê di derbareyê vê hunerê de çend maqaleyên hêja hatine weşandin. Ew jî ev in:

Kadri Yıldırım, "Klasik Arap, Fars, Türk ve Kürt Şiirinde Mûlemma". Maqaleyek e di sala 2013an de hatiye weşandinê.

Abdurrahman Adak, "Şewqiyê Xanî li Pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemmê'ên Wan ên Çarzimanî". Maqaleyek e di sala 2016an de hatiye weşandinê.

Murat Varol, "Şiiri Mulemma ê Şairanê Edebiyatê Zazakî". Varol di vê maqaleyê de hunera mulemmê' di şîra Zazakî de nîqaş kiriye û di sala 2017an de hatiye weşandinê.

Tehsîn İbrahim Doskî û M. Zahir Ertekin, "Mela Mehmûd An Jî Hemîdî: Şa'irê Berî Melayê Cizîrî û Yekem Mulemmê'a Kurdî". Ev herdu lêkolîner li ser hunera mulemmê'ê di şîra Mele Mehmûdê Hemîdî rawestiyane û iddîa kirine ku Hemîdî yekem şair e ku bi Kurdî-Kurmancî mulemmê' nivîsandiyê.

Bêguman ev huner digel ku metnên qesîdeyan dixemilîne û zîba dike, di heman demê de hevaltî û biratiya zimanan jî dide xuyakirin. Bi vê wesîleyê û bi rêya vê hunerê em dikarin çend ziman û çend edebiyatan bidine berhev û miqayeseya wan bikin. Ev jî wezîfeyeke gelek girîng e, ji bo têgihaştina qîmet û bihayê wan edebiyat û zimanan e.

Êdî ji ber ku vê hunerê ronahiyek û beriqandinek dida helbestan jê re *mulemmê* hatiye gotin. Di eslê xwe de mulemmê', bêjeyek Erebaş ye, bi me'na belek, rengoreng e² û weke biwêjekî *mulemmê'* halo têtê te'rifkirin: "Mulemmê' ew şîra ku bi çend zimanên ji hev cuda hatiye rêzkirin e." Ji vî karî re telmî' û ji şîrên bi vî hunerî hatîne rêzkirin re jî mulemmê'at têtê gotin.³

Li vê derê, pêwîste em zanibin ku armanca me bi hunera mulemmê'ê ne hunera *iqtibasê* ye ya ku têtê bikaranîn di zimanê şîr û nesra edebî de. Lewra *iqtibas*, ew e ku tu gotineka meşhûr

1 Ebdulhadî Botî, "Di Şîra Kurdî de Mulemmê'/Pîr-zimanî: Mînaka Ehmedê Xanî", *Nûbihar*, 107, (2012).

2 Bnr. İbn Menzûr, *Lisanu'l-'Ereb*, (Beyrût: Daru İhyai't-Turasi'l-'Erebî, 1995), XII, 329

3 Bnr. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (Ankara: Weşanên Akçağ, 1989), 369.

û bi qîmet weke şî'r, gotinên pêşîyan, ayet û hedîs bînî bixî nav gotina xwe ya şî'rê an nesrê û pê axaftina xwe bixemilînî.⁴ Mulemme', tişteke dîtir e û ji iqtîbasê cuda ye. Belê ew jî weke iqtîbasê hûnereke edebî ya dîtir e û di hêza wê de ye.

Di heman demê de lazim e em bizanibin ku hunera mulemme'ê ji bilî şî'rê, di tu warên dîtir de nehatiye bikaranîn. Melûm e, *iqtîbas* çawa di şî'rê de tête bikaranîn wisa di pexşanê de jî tête bikaranîn, lêbelê mulemme'/pir-zimanî taybetiyê bi şî'rê ve ye.

Wekî em li şî'rên bi vî terzî hatin rêzkirin meyze dikin em dibînin wê bi çend awayî ne: Hinek ji wan malikek bi zimanekî ye û malika dîtir bi zimanekî dîtir e, carna ji her çar malikan malikek bi zimanek cudayî ye, carna jî hindiktir û carna jî zehftir e. Exlebê mulemme'atan bi du zimanan in. Belê yên bi sê zimanan û bi çar zimanan jî hene. Çendî ku Îskender Pala, mulemme'atên bi sê zimanan hatin rêzkirin zehf kêma dibîne jî û mulemme'atan di sê zimanan de Tirkî, Erebi û Farisi bi sînora dike, lêbelê xuya dike ku haya wî ji edebiyata Kurdî nîne. Lewra vaye di edebiyata Kurdî de, ne mulemme'ata bi sê zimanî, ya bi çar zimanî jî heye. Weke ku em ê di mînaka Ehmedê Xanî de nîşan bidin.

Berî ku em mînakên vê hunera balkêş binirxînin divê em binêrin ka ev huner ji ku deverê hatiye û binyata wê di kîjan zimanî an zimanan de heye. Tiştê ku ez jê hayedar im ew e ku ev huner di edebiyata Erebi ya kevin de bi awayekî hunerî tune ye, mînakên ku behsa wan tê kirin tenê îbaretê ji kerkirin û bi cihkirina bêjeyekî an du bêjeyên zimanekî din di malikek şî'ra Erebi de ye.⁵ Belê ev tişteki diyar e ku ev huner taybetiyê bi edebiyata Îslamî ya Rojhilat ve ye û di edebiyata Rojava de ne hatiye bikaranîn û naskirin li gor pirs û ger û lêkolîna min.

Haya min ji Edebiyata Ordî û Hindî tune ye, belê ez wisa texmîn dikim ku ev huner di van herdu edebiyatan de jî hene. Lêbelê ev huner di Edebiyata Farisî, Tirkî û Kurdî de tişteke sabit û berbiçav e.

Weke ku ji pirs û lêkolînan hatî fêhmê ev huner serê pêşî di edebiyata Farisî de di qernê dehan de derketiye holê û ji Farisî derbasî edebiyatên zimanên din yên li Rojhilatê bûye.⁶ Heke ku em bixazin mînakên vê hunerê di van zimanan tevan de bidin, dê nivîsa me gelek dirêj bibe. Bo vê yekê em ê îşaretê bal cihê wan mînakên bikin û dûvre li rastiya vê hunerê di Edebiyata Kurdî de bigerin û bi mînakên zaravayê Kurdiya Kurmancî iktifa bikin.

1. Mulemme' di Edebiyata Rojhilat de

1.1. Mulemme' di Edebiyata Erebi de

Di edebiyata Erebi de hunera mulemme'ê bi me'neya ku derbas bûyî xuya nake û di çavkaniyên belaxeta Erebi yên kevn de jî em rastî tu mînakên nayên. Belê di mebesta cînasê de, behsa cînasê mulemme'ê tête kirin ku ew jî ev e ku; 'di nezmekî de herfên kelimeyên beytekî bi nuqte bin û herfên kelimeyên beyta din bê nuqte bin, an jî herfên kelimeya misrayekî bi nuqte bin û herfên kelimeyên misraya din bê nuqte bin'.⁷ Di destpêka qerna bîstan de cureyek ji nezmê derket ku her çiqasî hindik jî be em dikarin bixin di bin te'rifê mulemme'ê de, ew jî ew e ku misrayek bi Erebiya fesîh be û misraya din bi Erebiya amî be.⁸

Vêca wisa xuyaye ku di edebiyata Erebi de hunera mulemme'ê hunerek nûderketî ye û heya

4 Bnr. Seyyid Şerîf Elî b. Muhammed el-Curcanî, *et-Te'rifat*, (Stenbol: Metbea Es'ed Efendi, 1300), 22.

5 Bnr. Ferîd Hemed Suleyman, "et-Tewzîfu'd-delalî li'l-elfazi'l-e'cemiyye fi şîiri Ebî Nuwas", *Mecelletu Adabi Zîqar*, 5, (2012): 2-10; Kadri Yıldırım, "Klasik Arap, Fars, Türk ve Kürt Şiirinde Mulemma", *Kuvara Mulemma*, 1, (2013): 6-10.

6 Bnr. Salahaddin Bekki, "Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mulemma", *I. Uluslararası Âşık Sümmâni ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri*, amd., Abdülkadir Erkal, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2012), 487: 485-500.

7 'In'am 'Ekkawî, *el-Mu'cemu'l-Mufessel fi 'Ulûmi'l-Belaxe*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992), 523; İmîl Bedî'Ya'qûb, *el-Mu'cemu'l-Mufessel fi 'İlmi'l-'Arûd we'l-Qafîye we Funûni's-Şî'r*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), 294-295.

8 'Elî Qehremânî, "Ensebu'l-Ewzan we Ecmeluha fi's-Şî'ri'l-Mulemma", <http://www.alfaseeh.com/vb/showthread.php?t=51356>, (10.09.2019)

vê gavê jî bi awayekî zanistî ji teref rexnegeran ve nehatiye qebûlkin, ⁹ mînakên heyin jî di nav edebiyata folklorîk de an jî di şî'ra amî de xuya dikin. ¹⁰

1.2. Mulemme' di Edebîyata Farisî de

Bêguman edebîyata Farisî edebîyateke dewlemend û serbixwe ye. Di dîrokê de hukum li edebîyata rojhilat kiriye. Zehf şair û hunermendên milletên rojhilat digel ku ne Faris bûne jî belê şûna ku hunerên xwe bi zimanê xwe yê taybetî bidine nîşandan bi Farisî dane nîşandan û weharengê alim, dîrokvan û hunermendan berhemên xwe yên ilmî jî bi Farisî nivîsandine.

Hunera mulemme'ê cihê xwe di edebîyata Farisî de girtiye. Heta em karin bêjin ku maka vê hunerê edebiyata Farisî ye. Di edebiyata Farisî de kesên ku yekem car behsa hunera mulemme'ê kirine Muhemmed bin Umer er-Raduyanî (w. 1088) ¹¹ û Reşîduddîn el-Watwat (w. 1177) ¹² têne hesibandine. Di edebiyata Farisî de kevintirîn mînak hunera mulemme'ê ya gihîştîye me qesîdeyên Şehîd el-Belxî (w. 937) ne. ¹³ Piştî Şehîd el-Belxî, Celaleddîn Romî (w. 1150) di *Mesnewî-yata* xwe de ev huner bi kar anîye, Mela Camî (w. 1486) û Se'diyê Şîrazî (w. 1292) û Hafîzê Şîrazî (w. 1390) jî ev huner bi kar anîne. ¹⁴ Wan şî'rên xwe bi Tirkî û bi Erebi xemilandine belê berê xwe nedane Kurdî.

1.3. Mulemme' di Edebîyata Tirkî de

Bi rasti mirov dikare bibêje di dewra Selçûqîyan de û di dewra Osmaniyan de edebîyata Tirkî hatiye ihmalkirin û çî hikmete nizanî edebiyata Farisî hatiye tercîhkirin. Belê cardin jî hinek şair derketine û edebiyata Tirkî ji mirinê xilaskirine, dane jiyandan û vejandine, weke Yûnus Emre (w. 1320), Fuzûlî (w.1556) û hwd.

Fuzûlî di dîwana xwe de ev hunera edebî bi hostayî bi kar anîye û mulemme'atên xwe bi Tirkî û Erebi û Farisî rêz kirine. Di heman demê de di mesnewîya xwe ya bi navê *Leylî û Mecnûn* de, di pir cihan de ev huner bi kar anîye. ¹⁵ Weharengê Elî Çelebiyê ku bi mexlesa Qinalizade (w. 1572) meşhûr e jî qesîdeyek di derbareyê pesnê Pêxemberê Xwedê Muhemmed (s.) de nezm kiriye. Qesîde ji 63 beytan pêk tê û sê kûşe ne. Ji her sê beytan beyta yekem bi Erebi ye, ya duyem bi Farisî ye û ya sêyem bi Tirkî ye. ¹⁶

1.4. Mulemme' di Edebîyata Kurdî de

Mulemme' bi awayê ku di şî'ra Kurdî de cih girtî ye û belav bûye di tu edebîyatên dîtir de cih negirtiye. Tu kîjan dîwana Kurdî ya klasîk vekî, çî kevin çî nû tu dinêrî wê ev huner bi kar anîye. Belê tu dikarî çend hebên weke Feqiyê Teyran (w. 1640) ji vê derxîne.

Mixabin ji ber ku saziyên ku çand û huner û xebatên Kurdî biparêzin tunebûn destpêka şî'ra

9 Bnr. Qehremanî, Elî Esxer, "Fennu'l-Mulemme' "Heleqetu'l-Wesl Beyne's-Şî'reyn el-'Erebî we'l-Farisî", *Mecelletu Dîrasat fi'l-Luxeti'l-Erebiyye we Adabiha*, 6, (2011): 77-100.

10 Ji bo hunera mulemme'yê di edebiyata Erebi de û mînakên wê yên di folklor û di şî'ra 'amî de bnr: İbrahîm ed-Daqûqî, "el-Mulemme'at", *et-Turâsu's-Şa'bi*, 1/3 (Bexdad: 1963): 321-327, (321-329).

11 Muhemmed bin 'Umer er-Raduyanî, *Tercumanu'l-Belaxe*, (Tahrân: Şerîketê İntîsarâtê Esatîr, 1362), 107-108.

12 Reşîduddîn el-Watwat, *Heda'iqu's-Sihr fi Deqa'iqi's-Şî'r*, Tarîb, İbrahîm Emîn eş-Şewarîbî, (Kahîre: Matbaatu Lecneti't-Telif we't-Tercume, 1945), 163.

13 Bnr. er-Raduyânî, *Tercumânu'l-Belaxe*, 107.

14 Bnr. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 369; Qehremanî, "Fennu'l-Mulemme'", 84; İ'sad Ebdulhadî Qindîl, *Funûnu's-Şî'ri'l-Farisî*, (Beyrut: Daru'l-Endelus, 1981), 372-376.

15 Bnr. Fuzulî, *Fuzulî'nin Divanı*, Amedeyîya Kenan Akşüz û hevalên wî, (Ankara: Weşanên Akçağ, 1990), 149, 158, 244, 256.

16 Ji bo metna vê qesîdeyê bnr. Hasan Aksoy, "Kinalizade Ali Çelebi ve Mulemme' Na'tı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dergisi*, 5-6, (İstanbul, 1993): 125-144.

Kurdî bi sererastî nehatiye zanîn. Ji bo vê yekê destpêka hunera mulleme'ê di Kurdî de tam ne diyar e. Heta demeke nêzîk destpêka vê hunerê bi Melayê Cizîrî dihate zanîn. Lê li gor lêkolîna Tehsîn İbrahim Doskî û M. Zahir Ertekin yekem mînaka hunera mulemme'ê di şî'ra Kurdî de mulemme'a Mele Mehmûd e ku bi mexlesa Hemîdî tê nasîn. Li gor xebata wan, Mele Mehmûd Hemîdî pêşiya Herîrî û Melayê Cizîrî jiyaye.¹⁷ Heger ku nisbeta vê helbestê bal Hemîdî ve teqez be em dikarin bêjin ku mulemme'a Kurdî bi Hemîdî dest pê kiriye. Vêca piştî wî, mîna me li jor jî diyar kirî hema bêje tev şairên Kurdên klasîk şî'rên xwe bi vê hunerê xemilandine.

Wekî din, şairên Kurd, mulemme'at kafî nedîtine, rabûne di nav helbestên xwe de zehf qesîde xwerû bi zimanên dîtir nivîsandine. Hinek rabûne dîwaneke xwerû bi zimanekî dîtir nivîsandine.

Edebiyata Kurdî ya klasîk bi nezmê dest pê kiriye. Bi rastî jî Kurd di eslê xwe de tebîet nezm in, kesên pêşî dest bi nivîsandinê kirine şa'ir in. Heta di nav Kurdan de şa'irek heye bi şeş zimanî helbestên serbixwe nivîsandine, navê wî Şukrîyê Bitlîsî ye.¹⁸ Vêca em ê hunera mulemme'ê di helbestên çend şairên Kurd yên klasîk têne hesabê pêşkêş bikin. Belê lazim e were zanîn ku şa'irên hunera mulemme'ê bi kar anîne ne tenê ev in ên ku me mînak ji şî'rên wan dane. Gelek kesên din jî hene, me tenê ji ber ku pirtir têne nasîn ev weke mînak girtine. Weharengê ev huner di zaravayên Kurdî yên weke Soranî, Goranî û Zazakî¹⁹ de jî hene, belê me lêkolîna xwe li ser mînakên Kurmancî tenê ava kiriye.

1.4.1. Mele Mehmûd Hemîdî

Li gor lêkolîna Tehsîn İbrahim Doskî, Mele Mehmûd Hemîdî berî Eliyê Herîrî û Melayê Cizîrî jiyaye.²⁰ Hemîdî dostê hakimê Amêdiyê Sultan Husênê Welî (w. 1573) bûye. Digel zimanê xwe Kurmancî, wî bi Erebbî, Farisî û Tirkî di asteka bilind de zaniye. Her çiqas ji bilî mulemme'a wî ya ku di derbareyê wesfê koşka Sultan Husênê Welî de ye tu şî'rên wî negihaştibine me belê ji vê mulemme'ê tê fêhmê ku ew şa'irekî şareza ye. Mulemme'a Hemîdî ji çar zimanan pêk tê: Kurdiya Kurmancî, Tirkî, Farisî û 'Erebbî. Mulemme' bi tevayî 28 malik in. Mînakek ji mulemme'a wî ev e:

Ya Rebbî daîm mubarek bin li we dîwan û text
Cumleyê Kurmanc silavkêş bin bi pêş geştî xedar

'Adl û dadın taht û diwanın mubarek olalar
Zerrece olmaya gamdan koynunuzda bir gubar

Kaînat hest tarem sakinat-î şerq û xerb
Cumle-î ba tû ra ya Rab mubarek badîdar

Bareke'l-barî lekum eywanekum muddeî'z-zaman
Qed eradallahû fî exlaqîkum ne'te'l-weqar²¹

17 Tehsîn İbrahim Doskî û M. Zahir Ertekin, "Mela Mehmûd An Jî Hemîdî: Şa'irê Berî Melayê Cizîrî û Yekem Mulemme' a Kurdî" *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 5/9, (2019): 43-61.

18 Bnr. Abdurrahman Adak, "Altı Dilde Şiir Yazan Bir Şair: Şükri-i Bitlîsî", *I. Uluslararası Düünden Bu Güne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, (İstanbul: Weşanên Beyan, 2008), 673-690.

19 Bnr. Murat Varol, "Şiiri Mulemma ê Şairanê Edebiyatê Zazakî", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 3/6, (2017): 51-65.

20 Tehsîn İbrahim Doskî, *Baxê Îrem Geştek li Nav Şî'ra Kurmancî ya Klasîk Amedekariya M. Zahir Ertekin*, (İstanbul, Weşanê Dara, 2020), 10-16.

21 Doskî, *Baxê Îrem*, rp. 16; Doskî û Ertekin, "Mela Mehmûd An Jî Hemîdî", 57.

1.4.2. Melayê Cizîrî

Mele Ehmedê Cizîrî (w. 1640) yê ku bi navê Melayê Cizîrî meşhûr e, di qesîdeya bi navê “Mela me li Gerdena Dilber” de Kurdî û Erebi bi kar aniyê. Di qesîdeya bi navê “Min di Ber Qalûbela” de Kurdî, Erebi û Farsî bi kar aniyê.²² Di qesîdeya bi navê “Husna (Ehsenu’t-Teqwîm)” de, di her beytê de malika pêşî Kurdî ye û malika diduyan bi Erebi ye.²³

Qesîdeya bi navê “Ya Ramîye Qelbî” xwerû bi Erebi ye û yek ziman e.²⁴ Wekî din di zehf qesîdeyan de, cih cihan de cardin em liqayî malikên wan beytnên Erebi tî.

Mînakek ji mulemmê’a Kurdî û Erebi:

Dil bendê dama zulfekî keftî kemenda ulfekî

*Hel fî yedî’l-meftûni şey ew keyfe esne’ ya feta*²⁵

Nisbet perî zîba ye ew, wek nêrgiza yekta ye ew

*Ya men rea xillî fe hel yuşbî bi şey’in qameta*²⁶

Me j’buxçeya yar ziyetê, bêpîrs Melê destek çitê

*We bi ma ceneytu ceneytî elqet ‘eleyye cînayeta*²⁷

Mînakek ji mulemmê’a Kurdî, Farsî û Erebi:

Min di ber (qalûbela) batî vi wêra bû evin

Hêj li ser ehda (elestim) ta bi roja axirîn

Min divê lê eşkera kim carekê daxa nihîn

*Guftem ora ma dia goy tu em ey hûrieyn*²⁸

E’redet ‘ennî we qalet: ma du’au’l-kafirîn^{29, 30}

1.4.3. Ehmedê Xanî

Şêx Ehmedê Xanî cihê cudayî di edebiyata Kurdî de girtiye. Ew bi xwe tenê ne bi şîr û edebiyatê ve mijûl bûye, bi fikr, siyaset, dîn, perwerdehî û civakê ve jî eleqedar bûye. Ji lew ew xwediyê şexsiyetekî rengîn e. Em vê rengîntiya wî çawa di mijarên helbest û mebestên wî de dibînin em di zimanê helbestên wî de jî dibînin. Ev tiştê xuyayî ye hewceyî îsbatê nîne. Çavnêrînek sere sere li helbestên wî besî hînbûna vê rastiyê ye.

Xanî, dîwana xwe bi çar zimanan xemilandiye: Kurdî, Tirkî, Farsî û Erebi. Qesîdeyek wî xwerû bi Tirkî heye³¹, qesîdeyek jî Kurdî, Erebi heye³² û qesîdeyek jî bi Kurdî, Tirkî, Farsî û Erebi heye. Em ê vê qesîdeya mulemmê’ bi temamî li xarê bi cih bikin û malikên ku ne Kurdî ne wergerînin Kurdî. Xanî bi awayekî balkêş pênc qesîdeyên xwe bi hunera mulemmê’ê xemilandine. Xanî di dawîya qesîdeya bi navê “Ey Wahidê Penhan” de malikek bi Kurdî û malikek bi Erebi bi kar aniyê û wiha gotiye:

22 Bnr. Mele Ehmed Cizîrî, *Diwana Melayê Cizîrî*, Berhevkirina Tehsîn İbrahim Doskî, (Dihok: Weşanên Hukumeta Herêma Kurdîstana Iraqê, Wezaretê Rewşenbîrî, 2000), 192-194.

23 Bnr. Cizîrî, *Dîwan*, 260-262.

24 Bnr. Cizîrî, *Dîwan*, 271.

25 Ma çî ji destê meftûnê îşqê tê? Ma karim çî bikim ey cuwan?

26 Ey ew kesên dostê min dîtî! (ka bêjin) ma tiştê mîna bejna wî heye?

27 Ji ber yekê tenê ya ku min jê kirî, ez sucdar kirim.

28 Min jê re got ku em ji te re dua dikin ey horîeyn.

29 Berê xwe jî imin zivîrand û got: Dia kafîran çîye?

30 Cizîrî, *Dîwan*, 193.

31 Tahsîn İbrahim Doskî, *Cewahiru’l-Me’ânî Fi Şerhi Diwani Ehmed el-Xanî*, (Erbil: Daru Sipîrêz, 2005), 172-178.

32 Doskî, *Cewahiru’l-Me’ânî Fi Şerhi Diwani Ehmed el-Xanî*, 72-83

Ew jî bi metaê xwe qumaşê te dixazit
(Subhaneke len tu'yise min rûhike ebda)
Ehmed ji senaya te nîda ket qe çû wesfa
(Ma e'cezenî hemduke en ehmede hemda)³³

Wekî din em hunera mulemme'ê cih û cih di *Nûbihara Biçûkan* de jî li bal Xanî dibînin. Baxusus di beşa Behra Muteqarib de ya ku beşa dawiyê ye di pirtûkê de. Belê ev di şiklê ku malika duduyan wergera malika yekan de ye. Mesela Xanî halo dibêje:

Fema xetbukum eyyuhelmurselûn
Gelî qasidan bo çi hatine hûn.
Linezheb we nel'eb we ne'kul mean
Biçin da bileyzin bi vêkra bixwun³⁴
Ji bilî van jî Xanî *Nûbihara* xwe bi şeş malikên bi Erebi bi xemlek balkêş qedandiyê.³⁵
Mulemme'a Ehmedê Xanî ya bi Çar Zimanî

Xanî qesîdeya xwe ya bi nav û deng ya çar koşe bi çar zimanî nivisandiyê û tev de bi behra remel rêz kiriye. Ji çar malikan her malikek bi zimanekî ye. Malika pêşî bi Erebi ye, ya duduyan bi Farsî ye, ya sisêyan bi Tirkî ye û ya çaran bi Kurdî ye. Vêca ji ber girîngî û balkêşî û huneriya vê qesîdeyê hinek şairên Kurd nezîreyên wê çêkirine. Wek mînak Şewqiyê Xanî (sedsala XIX) mulemme'êke çarzimanî û Seydayê Xasî (w. 1951) jî mulemme'êke pênczimanî nivîsîne.³⁶ Temamê çarkoşeya Xanî ev e: Fate 'umrî fî hewake ya hebîbî kulle hal³⁷

Ah û nalem hemdem şud der firaqet mah û sal³⁸
Ger benim kanim dilersen çoktan olmuştur helal³⁹
Mest û serxweş im ji işqê min nema eql û kemal
Ente fikrî fî fuadî ente rûhî fi'l-cesed⁴⁰
Leşkerê xemhayê tu mulkê dilem wîran kired.⁴¹
Dade geldim aşk elinden isterim senden meded⁴²
Van Tetaran kirne talan eql û dîn û milk û mal

Tale xemmî zade hemmî şa'e sirrî fi'l-mela⁴³
Tişneê camê wîsalim çûn şehîdê Kerbela⁴⁴
Yoksa sen divane oldun nice halin ey dila⁴⁵
Yan ji nûve eşweyek da min hebîba çav xezal

33 Ehmedê Xanî, *Dîwana Ehmedê Xanî*, Berhevkirina Tehsîn Îbrahîm Doskî, (Dihok: Sipîrêz, 2016), 16.

34 , Ehmed Xanî, *Nûbihar*, (Stenbol: Metbea Ehmed Kamil, 1323), 36.

35 Xanî, *Nûbihar*, 37.

36 Abdurrahman Addak, "Şewqiyê Xanî li Pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemme'ên Wan ên Çarzimanî", *Nûbihar Akademî*, 5, (2016): 36-65.

37 Umrê min di işqa te de derbas bû ey dost! her dem.

38 Ji firqeta te, ah û nalînên min bi meh û salan di dome.

39 Heke te xwîna min bive ew zûde bûye helal.

40 Tu fikra minî di dilê min de, rihê minî di cesed de.

41 Leşkerê derdên te, dinya dilê min wêran kir.

42 Ji destê işqê hatime edaletê, hewara xwe didime te.

43 Hizna min dirêj bû, derdê min zêde bû û sirrê min belav bû.

44 Mîna şehîdê Kerbelayê tîyê visala te me.

45 An tu dîn bûyî, ev çi hale ey dil!

Bittu mehcûren hebîbî leste minnî 'alimen⁴⁶
Merdum ez derd fîraqet xafilî ez halê men⁴⁷
Can û dilden arz kildim halimi canane ben⁴⁸
Erzê hala min tu xafil qet nepirsî erzihal

Hel lena min ni'metî'l-wesli hebîbî min nesîb⁴⁹
Uftadem ber dert bê çare ser gerdan xerîb⁵⁰
Derdimin çok olduğundan ona yoktur hiç tabip⁵¹
Ey Tebîbê min dewayê derdê Xanî her wisal⁵²

1.4.4. Mele Huseynê Bateyî

Melayê Bateyî (w. 1750) di qesîda bi navê "Ey Ne'tê Tu Ez Erşî Heta Ferşî Şehîra" ya di derbarê pesnê Peyxember (s.) de her du malik ji şeş malikan bi Erebbî ne yê din bi Kurdî ne.⁵³

1.4.5. Şêx Ehmedê Feqîr

Şêx Ehmedê Feqîr (w. derdora 1840) jî di dîwana xwe de ev huner bi hostayî bi kar aniye û gelek qesîdeyên xwe bi Kurdî, Farişî û Erebbî xemilandine. Wî di derbareyê işq û şewqa Pêxember (s.) de qesîdeyek nivî bi Kurdî û nivî bi Farişî nezm kiriye.⁵⁴ Herwiha wî qesîdeyeke nivî Kurdî û nivî Erebbî jî heye.⁵⁵ Ji bilî qesîdeyên mulemmê' dîwana Şêx Ehmedê Feqîr ji sê pişkan pêk hatiye: Pişka Kurdî, Pişka Erebbî û Pişka Farişî, ango wî bi sê zimanan helbest nivîsandine.

Şêx Ehmedê Feqîr di dawiya qesîdeya ku nivî Kurdî û nivî Erebbî ye de wiha gotiye:

Ehmed kefa bedrî safa nexm û lefa da min cefa
Da min cefa mîr Mustafa sahib 'efa mîr şerefa
Hesbî kefa fî ma intefa ala's-sefa nefsî qe'ed.⁵⁶

1.4.6. Mela 'Ebdul'ezîzê Bitlîsî/Şeyda

Mela 'Ebdul'ezîzê Bitlîsî (w. 1924) yê ku bi mexlesa Şeyda tê nasîn, bi xêra lêkolînên van demên dawî, cihê xwe di nav rêza şairên Kurd de girtiye.⁵⁷ Dîwana wî ya ku ji 117 helbestan pêk hatî bi piranî Farişî ye, tenê 23 helbest bi Kurdî ne. Mijarên helbestên wî mîna piraniyê helbestên Kurdî yê klasîk tesewuf e. Lê di nav van helbestan de mersiyekek mulemmê' a çar zimanî heye ku tê de li ser şêxê xwe digirî. Helbesta mulemmê' ya Mele 'Ebdul'ezîz (Şeyda) ji 12 bendan pêk tê. Helbest bi çar zimanan (Kurdî, 'Erebbî, Farişî û Tirkî) hatiye hûnandin.⁵⁸

46 Şeva xwe bê kes derbas kirim, haya te ji min nîne ey dost!

47 Ez ji firqeta te mirîme. Belê te haj min nîne.

48 Ji can û dil min erza halê xwe ji evîna xwe re kir.

49 Ma wê nimeta wîsalê bigihe me jî ey dost!

50 Xerib, perişan û bêçare ketime ber derîye te.

51 Hingî derdê min zehfin nîne jêre tebîb.

52 Doskî, *Cewahiru'l-Meânî Fi Şerhi Diwani Ehmed el-Xanî*, 220.

53 Tehsîn İbrahim Doskî û Muhsin Doskî, *Melayê Bateyî Jîyan û Berhem*, (Hewlêr: Weşanên Sipîrêz 2005), 125-128.

54 Ehmedê Feqîr, *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*, Berhevkirina Tehsîn İbrahim Doskî, (Hewlêr: Ekdîmiya Kurdî, 2017), 273-274.

55 Feqîr, *Dîwan*, 80-81.

56 Feqîr, *Dîwan*, 81.

57 Bnr. Nurettin Ertekin, *Tesewif Di Dîwana Şeyda De*, (Bingöl: Zanîngeha Bingölê, Enstituya Zimanên Zindî, Teza Mestera Neçapbûyî, 2018).

58 Ayhan Yıldız û M. Zahir Ertekin, "Mela 'Ebdul'ezîzê Bitlîsî/Şeyda/ (1855-1924) Mulemmê'a Wî ya Çar Zimanî", *Nûbihar*, 151, (2020).

Çar malik ji mulemme'a Şeyda ev in:

Lew dinalim her disojim ez ji derdê îftîraq
Mûm gibi yanar cigerim çoqe geldi ihtîraq
Subh û şaman her begoyem elfîraq û elfîraq
Lîştîdadil-huznî rebbî la qerare la menam ⁵⁹

1.4.7. Seyyid Eliyê Findikî

Seyyid Eliyê Findikî (w. 1968) jî di hinek qesideyên xwe de ev huner bi kar aniyê û wî jî cih cihan bi Kurdî û bi Erebi nivîsandiyê. Bo mînakê; qesîda bi hijmara 7an de beyta pêşî bi Erebi ye û yê mayîn bi Kurdî ne. Ew wisa dibêje:

*Ela eyyuhe'l-ixwanu ma lî? * fe qad male ile'l-hicranî qelbî.*⁶⁰
Ji vî qasî gelek ketme ecêbê * ku hinde dil ji hubbê maye xalî⁶¹
Qesîda Findikî ya bi hijmara 13an û ya bi hijmara 47an xwerû bi Erebi ne.⁶²

1.4.8. Şêx Ebdurrehmanê Şawurî

Şêx Ebdurrehmanê Şawurî (w. 1974), di dîwana xwe de sê qesideyên mulemme' hene; yek bi navê "Ya Ehmedê Şemsa Şehîr" e ya ku di derbarê pesnê Peyxemberî de ye, ya duduyan bi navê "Cuztu'l-Erbe'în" û ya sisêyan jî bi navê "Şumûsu'l-'Esri Xabû" ye.⁶³

Mînakek ji mulemme'atên Şawurî ev e:

Cuzte'l-erbe'în exezte fecce'l-mucrimîn * La texfa 'elallah⁶⁴
Ferrette fe efrette reîse'l-muxlifîn * Qul estexfirullah⁶⁵
We'da te serê subhê ku bestê naçî êvar * Ey ehmeqê xêrxewar
Cehda te di gubhan wekî morê bûye işkar * Qul estexfirullah
Kullu'n-nasi yexdû mûbîqu ew mu'tiqu'n-nefsi * Sahi ixtenim xems^{66, 67}
Minakeke din jî ev e:
Ya seyyidê kullê enbiya mesken Medine
Enwarê te der erd û semaî kemmilîne
(Qed kunte nebiyyen qeble Ademe min sinîne)⁶⁸
Eflakê bed'û's-sun'i seb te xuluqîne
(Şukren leke) ya Rebbî ummeta wî Ehmedî ne
(Ma ursilte illa rehmeten li'l'alemîne)^{69, 70}
Wekî din nivê qesideyên diwana Şawurî Erebi ne û nivî Kurdî ne.

59 Yıldız û Ertekîn, "Mele Ebdul'ezîzê Bilîsî/Şeyda", *Nûbihar*, 151, (2020).

60 Gelfî hevalan! Ma çi bûye ji min? Dilê min ber hîcranê ve çûye.

61 Bnr. Seyyid Eli Findikî, *Dîwan*, Amedeyîya Selman Dilovan, (Stenbol: Weşanên Nûbihar, 2000), 52.

62 Findikî, *Dîwan*, 96, 272.

63 Bnr. Şex Ebdurrehman Şawurî, *Dîwan*, Amedeyîya Muhemmed Muxlis Şawurî, (Stenbol: Weşanên Nûbihar, 2013), 25-26, 125-127, 181-184.

64 Umrê te ji çilî bûrî, te rêya gunehkaran girtiye. Ev ji Xwedê xef nabe.

65 Tu ji heddê xwe dergetî te zêdegavî avêtin ey serokê nesozdaran! Bêje estexfirulah.

66 Her mirov, serê sibehan an nefsa xwe dike kole an jî azad dike. Hevalo! Qedrê pênc tîştan zanibe.

67 Şawurî, *Dîwan*, 125.

68 Tu berî Adem bi salan pêxember bûyî.

69 Tu tenê jibo bibî rehmet ji alemê re hatî şiyandin.

70 Şawurî, *Dîwan*, 13-14.

1.4.9. Şêx Muşerrefê Xinûkî

Şêx Muşerrefê Xinûkî (w. 2008) jî ji şairên Kurdên klasîk e ku yên bi çend zimanan helbest nivîsandine. Wî di dîwana xwe de digel helbestên Kurdî, helbestên xwerû Erebi⁷¹, Farisî⁷² û Tirkî⁷³ nivîsandine. Digel vê wî gelek qesîdeyên xwe yên Kurdî bi hunera mulemme'ê xemilandine. Wî beyt an jî malikên Erebi û Farisî di nav qesîdeyên xwe de bi hostayî bi cih kirine.⁷⁴ Xinûkî di bikaranîna hunera mulemme'ê de xwe weke pisporekî nîşan dide⁷⁵ lê belê mulemme'ên wî bi tevahî ji cureya mulemme'a şikestî ne.

Mînakê ji mulemme'ên Xunûkî:

Ya Eba Selman Suleyman ey bira û ey çira
Bo çi mektûban birê nakî ji bo dostan çira?
Hel tera înnî erakum qeble mewtî hel tera?⁷⁶
Yan evan derd û xeman dê bibne qebrê bi xwe ra
Ah! Ser û patêk helan ji vê firqetê ah firqetê!⁷⁷

Encam

Di netîceya vê lêkolînê de me dît ku bi tesîra Îslamê gelek edebiyat û çand nêzîktaî li hev kirine û bi hev re rengêkî cuda û nû derêxistine holê. Vêca hunera mulemme'ê rengvedaneke vê rewşê ye. Weharengê me dît ku hunera mulemme'ê ji bilî şî'rê, di tu warên dîtir de nehatiye bikaranîn, ango taybetiyê bi şî'rê ve ye û rexneran mulemme' di nav hunerên levz û şiklê qesîdeyê dixemilîne de hesabandine. Keza me tesbît kir ku exlebê mulemme'atan bi du zimanan in. Belê yên bi sê zimanan û bi çar ziman û bi pênc zimanan jî hene. Ev huner serê pêşî di edebiyata Farisî de, di qernê dehan de, derketiye holê û ji Farisî derbasî edebiyata Kurdî û Tirkî buye. Belê hêj ev huner di edebiyata Erebi de weke hunerekî nehatiye qebûl kirin. Bi rêya mînakên gihaştin me hate dît ku yekem mînak di edebiyata Farisî de mulemme'ên Şehîd el-Belxî ne û di Tirkî de mulemme'ên Fuzûlî ne û di Kurdî de mulemme'a Mele Mehmûd Hemîdî ye. Di heman demê de ev huner di zaravayên Kurdî yên weke Soranî, Goranî û Zazakî de jî bi kar hatiye.

Çavkanî

- 'Ekkawî, In'am, *el-Mu'cemu'l-Mufessel fî 'Ulûmi'l-Belaxe*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.
- Adak, Abdurrahman, "Altı Dilde Şiir Yazan Bir Şair: Şükri-i Bitlisî", *I. Uluslararası Dünden Bu Güne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Weşanên Beyan, 2008, (673-690).
- Adak, Abdurrahman, "Şewqiyê Xanî li Pey Şopa Ehmedê Xanî: Berawirdkirinek li Ser Mulemme'ên Wan ên Çarzimanî", *Nûbihar Akademî*, 5, 2016: (36-65).
- Aksoy, Hasan, "Kınalızade Ali Çelebi ve Mülümme' Na'tı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dergisi*, 5-6, (İstanbul, 1993), 125-144.
- Bekki, Salahaddin, "Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mülümme'", *I. Uluslararası Âşık Sümmani ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri*, Amedeyiya Abdülkadir Erkal, Ankara: Weşanên Birleşik,

71 Bnr. Şêx Muşerrefê Xunûkî, *Şêx Muşerrefê Xunûkî û Şairên Malbata wî*, Amedekirina Xalid Sadîni û Tehsîn Doskî, (Dihok: Wezareta Rewşenbîrî û Lawan, 2013), 177-181.

72 Xunûkî, *Dîwan*, 83, 144-147, 159, 164, 170, 171,

73 Xunûkî, *Dîwan*, 108.

74 Xunûkî, *Dîwan*, 58, 69, 74, 127, 140, 175.

75 Nesîm Sönmez, *Dîwana Şêx Muşerrefê Xunûkî Metn û Lêkolîn*, (Diyarbakir: Weşanên Seyda, 2018), 19.

76 Eceba ma ka ezê berî mirinê we bibînim eceba!

77 Sönmez, *Dîwana Şêx Muşerrefê Xunûkî*, 280.

2012, 485-500.

Botî, Ebdulhadî, "Di Şî'ra Kurdî de Mulemme'/Pir-zimanî: Mînaka Ehmedê Xanî", *Nûbihar*, 107, (2012).

Cizîrî, Mele Ehmed, *Diwana Melayê Cizîrî*, Berhevkirina Tehsîn İbrahim Doskî, Dihok: Weşanên Hukumeta Herêma Kurdîstana Iraqê, Wezaretê Rewşenbîrî, 2000.

Curcanî, Seyyid Şerîf Elî b. Muhammed, *et-Te'rîfat*, Stenbol: Metbea Es'ed Efendi, 1300.

ed-Daqûqî, İbrahîm, "el-Mulemme'at", *et-Turasu's-Şa'bi*, 1/3, (Bexdad: 1963), 321-329.

Doskî, Tahsin İbrahim, *Cewahiru'l-Me'ânî Fi Şerhi Diwani Ehmed el-Xanî*, Erbil: Daru Sipîrêz, 2005.

Doskî, Tehsîn İbrahim, *Bağê Îrem Geştek li Nav Şî'ra Kurmancî ya Klasîk* Amedekariya M. Zahir Ertekin, (İstanbul, Weşanên Dara, 2020), 10-16.

Doskî, Tehsîn İbrahîm û Ertekin, M. Zahir, "Mela Mehmûd An Jî *Hemîdî*: Şa'îrê Berî Melayê Cizîrî û Yekem Mulemme' a Kurdî" *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 5/9, 2019: (43-61).

Doskî, Tehsîn İbrahim û Doskî, Muhsin, *Melayê Bateyî Jîyan û Berhem*, Hewlêr: Weşanên Sipîrêz, 2005.

Feqîr, Ehmed, *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*, Berhevkirina Tehsîn İbrahîm Doskî, Hewlêr: Ekdîmiya Kurdî, 2017.

Findikî, Seyyid Eli, *Diwan*, Amedeyîya Selman Dilovan, Stenbol: Weşanên Nûbihar, 2000.

Fuzulî, *Fuzûlînin Divanı*, Amedeyîya Kenan Akyüz û hevalên wî, Ankara: Weşanên Akçağ, 1990.

İbn Menzûr, *Lisanu'l-'Ereb*, Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-'Erebî, 1995.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Weşanên Akçağ, 1989.

Qehremanî, 'Elî, "Ensebu'l-Ewzan we Ecmeluha fi's-Şi'ri'l-Mulemme'", <http://www.alfaseeh.com/vb/showthread.php?t=51356>, (10.09.2019)

Qehremanî, Elî Esxer, "Fennu'l-Mulemme' "Heleqetu'l-Wesl Beyne's-Şi'reyn el-'Erebî we'l-Farisî", *Mecelletu Dîrasat fi'l-Luxeti'l-Erebiyye we Adabiha*, 6, (2011), 77-100.

Qindîl, Îs'ad Ebdulhadî, *Funûnu's-Şi'ri'l-Farisî*, Beyrut: Daru'l-Endelus, 1981.

Ertekin, Nurettin, *Tesewif Di Dîwana Şeyda De*, Bingöl: Zaningeha Bingölê, Enstituya Zimanên Zindî, Teza Mestera Neçapbûyî, 2018.

er-Raduyanî, Muhammed bin 'Umer, *Tercumanu'l-Belaxe*, Tehran: Şerîketê Întîsaratê Esatîr, 1362.

Sönmez, Nesîm, *Dîwana Şêx Muşerrefê Xunûkî Metn û Lêkolîn*, Diyarbekir: Weşanên Seyda, 2018.

Şawurî, Şex Ebdurrehman, *Diwan*, Amedeyîya Muhammed Muxlis Şawurî, Stenbol: Weşanên Nûbihar, 2013.

Xanî, Ehmed, *Dîwana Ehmedê Xanî*, Berhevkirina Tehsîn İbrahîm Doskî, Dihok: Sipîrêz, 2016.

Xanî, Ehmed, *Nûbihar*, Stenbol: Metbea Ehmed Kamil, 1323.

Xunûkî, Şêx Muşerref, *Şêx Muşerrefê Xunûkî û Şairên Malbata wî*, Amedekirina Xalid Sadîni û

Tehsîn Doskî, Dihok: Wezaretê Rewşenbîrî û Lawan, 2013.

Varol, Murat, "Şiiri Mulemma ê Şairanê Edebiyatê Zazakî", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 3/6, 2017: (51-65).

el-Watwat, Reşîduddîn, *Heda'iqu's-Sihr fî Deqa'iqi's-Şî'r*, Tarîb, İbrahîm Emîn eş-Şewaribî Kahire: Matbaatu Lecneti't-Telîf we't-Tercume, 1945.

Ya'qûb, İmîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-Mufessel fî 'İlmi'l-'Arûd we'l-Qafiye we Funûni's-Şî'r*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.

Yıldırım, Kadri, "Klasik Arap, Fars, Türk ve Kürt Şiirinde Mulemma", *Kuvara Mulemma*, 1, 2013: (6-10).

Yıldız, Ayhan û Ertekin, M. Zahir, "Mela 'Ebdul'ezîzê Bitlîsî/Şeyda/ (1855-1924) Mulemme'a Wî ya Çar Zimanî", *Nûbihar*, 151, 2020.